

Bajsić se ponekada nepotrebno zaleti. Govoreći o vražjim poslima (160), Bajsić trijezno i bistro upire prstom na mnoge poteškoće koje možemo i moramo shvatiti i bez »đavolove intervencije«. Pa ipak ne možemo prihvatiti njegov izričaj: »Zna se, SLUŽBENO, da je vrag opasno i zlobno biće i da ga se valja čuvati« (160). Je li on to samo »službeno« opasan? Jer »nekima se taj govor uopće čini neozbiljnim« (isto). Slušali smo mi ovih godina svakovrsnih posuvremenjivanja i iz usta učenih teologa da vrag i ne postoji. Možda bi im trebalo samo jedno pitanje uputiti: »Ako netko niječe opstojnost Sotone, kako može ikako čitati Evanđelje?« Nije Sotona Evanđelje, ali je Evanđelje upravo po tom Vesela vijest, jer nas oslobađa od Sotone i omogućuje nam da budemo sinovi Božji.

Na koncu moramo još jednu stvar istaknuti u vezi s ovom knjigom: To je jedna od onih knjiga koje će sa zanimanjem i korišću pročitati svaki intelektualac bilo kojeg životnog smjera i svjetovnog nazora. Ne možemo se s Bajsićem uvijek složiti. Nekad nas uznemiri i zaledi. Ali on je uvijek misaon i hrabar. Često je korisnije s njim se razilaziti nego se s tolikima slagati.

TOMA AKVINSKI U KRIVOM OGLEDALU

*Vladimir Premec, Hrestomatija etičkih tekstova,
Svjetlost, Sarajevo, 1978, Biblioteka »Ethos«*

Nikola Bulat

Možda je ovaj osvrt u zakašnjenju, ako se uzme u obzir, da je *Hrestomatija etičkih tekstova* izašla već 1978. god., ali zbog važnosti ovakva pothvata, dobro je i sada upozoriti na neke stvari.

Ovo je prva od više knjiga etičkih tekstova koje bi trebale izići i koje su namijenjene studentima filozofije i društvenih nauka kao i široj intelektualnoj publici, kako se na početku kaže. Nakana je biblioteke Ethos da općinstvu predstavi najreprezentativnije tekstove najznačajnijih mislilaca »u kojima se govori o osnovnim pitanjima etičke teorije i moralne prakse, kao što su: poimanje osnovnog dobra i najviše vrijednosti, krajnjeg cilja i smisla života i s tim shvatanje dužnosti, ispravnog ponašanja i vrline, kao i odnosa slobode i odgovornosti« itd., kako se naglašava na početku knjige.

Ovo je u nas prvi pokušaj da se nešto ovakvo čini na polju etičke literature, pa je za svaku pohvalu i treba očekivati da doista bude reprezentativan, i po izboru autora i po sadržaju tekstova, a iznad svega po solidnim prijevodima koji će vjerno prenijeti misao pisca na naš jezik.

Izbor za ovu prvu knjigu učinio je i veći dio preveo dr. Vladimir Premec, prof. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Na oko 120 stranica teksta obuhvaćena je djelomično patristika, skolastika i renesansa. Držeći se triju kriterija: antropološkog, ukoliko iz teološki usmjerene etike uzima tekstove antropološke vrijednosti, kriterija teoretske novosti, ukoliko znači korak naprijedu u odnosu na prošlost, te kriterija razlikovanja izvornog od refleksije (jer etika nastaje u refleksiji, kaže auktor), Premec iz Kl. Aleksandrijskog donosi nekoliko navoda o zapovijedima i zakonima, slobodi i kreposti; iz Origena o izvoru zla (*Protiv Celsa*, 2 stranice); iz Laktancija: o kreposti, o mudrosti (16, 5 stranica); iz Augustina: o vječnom i vremenitom zakonu (iz knjige *De libero arbitrio*), o mudrosti (*Contra academicos*, u svemu samo 4 str.); iz Anselma: o slobodnoj volji (iz *De libero arbitrio*) i o definiciji pravednosti (iz *De veritate*), svega 8 stranica; iz sv. Tome: o slobodnoj volji, o prirodnom, vječnom i ljudskom zakonu, o posljednjoj svrsi čovjekova života, o blaženstvu i o kreposti (37 str. svega); iz Lorenza Valla donosi o slobodnoj volji 10 stranica; od N. Machiavellija donosi nešto iz *Rasprava o prvih deset knjiga Tita Livija* (o pučkim tribunima) i nešto iz *Vladara* o utjecaju sudbine na ljudska djela (preveo Ivo Frangeš), svega 4—5 stranica; od Tome Mora donosi 7 stranica iz *Utopije*, gdje se govori o privatnom vlasništvu koje treba dokinuti, jer je izvor mnogih nevolja, i u čemu se sastoji pravo uživanje (preveo dr. Franjo Barišić); i napokon od T. Kampanela nešto iz *Grada sunca* (dviije str., prevela Darinka Grabovac), gdje se govori o privatnom vlasništvu.

Ne bismo se ovdje upuštali u analizu da li je iz patristike, skolastike i renesanse izabrano sve ono najbolje, jer to ovisi o ciljevima i kriterijima autora koji vrši izbor, pa je više ili manje to subjektivna i relativna stvar. Ipak upada u oči, da su sv. Augustinu, koji bez sumnje spada među najdublje i najsvestranije crkvene oce, posvećene samo 4 stranice, a Laktanciju, koji se ne može ni po čemu mjeriti s Augustinom, punih 16 i pol stranica! Povodeći se za Dempfom, dr. Premec misli da Augustin nije čeo slobodnu volju, a »Ako naime čovjek nema slobodnu volju, onda nema mogućnosti ni čudorednog djelovanja« — kaže u predgovoru Premec (str. 17). Ipak se čini, da je ovakav »obračun« s Augustinom neopravdan, pa bi nam bilo drago da je dr. Premec, kad već nešto donosi iz spisa *O slobodnoj volji*, donio ono gdje se govori o slobodi, da se vidi Augustinova misao. Augustin naprotiv u djelu *De gratia et libero arbitrio* donosi mnoge navode iz Sv. pisma da je čovjek slobodan i odgovoran za svoja djela. Evo zaključka iz jednog odlomka u kojem dokazuje da vjera ne ruši zakon niti milost slobodnu volju: »I prema tome, kao što se vjerom ne ruši (evacuatur) zakon nego utvrđuje (statuitur), jer vjera zaslužuje milost kojom se ispunja zakon, tako se milošću ne ruši slobodna volja nego utvrđuje, jer milost ozdravlja volju, kojom se slobodno voli pravednost« (*De spiritu et littera* 30, 52; ML 44, 233). Augustin želi jednostavno naglasiti, da milost briše utjecaj grijeha kojemu je čovjek podvrgnut i vraća slobodu koju je grijeh umanjio. Isto je tako milost potrebna da bi se činila dobra djela, ali time nije isključena slobodna čovjekova suradnja, nego to ide skupa prema onoj sv. Pavla »... ne ja, nego milost Božja sa mnom«, stoga Augustin nastavlja: »... prema ovome

ne milost Božja sama, niti on sam, nego milost Božja s njim« (*De gr. et lib. arbit.* 5, 12; ML 44, 888).

Ovdje nam međutim nije nakana govoriti o Augustinovu shvaćanju slobode, nego se želimo više osvrnuti na prijevod tekstova u ovome izboru. Zbog ograničenosti prostora iznijeti ćemo samo neke stvari iz tekstova sv. Tome, jer je on najizrazitiji predstavnik skolastike i cijelog izbora, pa mu je i dr. Premec dao gotovo trećinu prostora. Osvrnut ćemo se na neke stvari koje se nalaze u prvom dijelu druge knjige *Teološke sume* (*Prima secundae*), i to redom kako je donio dr. Premec, iako se taj red ne podudara s onim kod sv. Tome.

Općenito se može reći da je prijevod jezično nedotjeran, teško čitljiv i ne baš uvijek razumljiv, ponegdje bez smisla, na dosta mjesta nije u sukladnosti s originalom. Pogledajmo to malo određenije.

Uzmimo kao prvo pitanje: Postoji li u nama neki prirodni zakon? (1a 2ae, qu. 91, a. 2; *Hrest.*, 98 str. i dalje). U drugom se prigovoru kaže da se čovjek usmjeruje prema svrsi razumom i voljom, a ne po prirodnoj težnji kao nerazumna stvorenja. Izraze »in creaturis irrationalibus« i »solo appetitu naturali«, Premec prevodi »u nerazumnih životinja« i »pomoću samog prirodnog nagona« namjesto »u nerazumnim stvorenjima« i »samom naravnom težnjom«, kako je u originalu, jer su pojmovi »nerazumna stvorenja« i »prirodna težnja« širi po sadržaju od pojmova »nerazumna životinja« i »prirodni nagon«. Prirodna težnja (*appetitus naturalis*) postoji u svakom stvorenju i usmjeruje ga prema određenoj svrsi, a nagon samo u životinjama.

U trećem prigovoru postoji slična pogreška kad se izrazi »omnibus animalibus« i »aliis animalibus« prevode »od svih drugih živih bića« i »druga živa bića« namjesto »od svih životinja« i »drugim životinjama«. Tu je očita razlika: premda su sve životinje živa bića, ipak sva živa bića nisu životinje. Ta se zamjena ponavlja nekoliko puta i na drugim mjestima i ne čini se da je opravdana. Iza prigovorâ u originalu slijedi: »SED CONTRA est quod, Rom. 2, 14, super illud: *Cum gentes, quae legem non habent, naturaliter ea quae legis sunt faciunt, dicit Glossa (ordin.): Etsi non habent legem scriptam, habent tamen legem naturalem...*« Premec ovako prevodi: »Ali suprotno tomu je ono što kaže 2. redovno objašnjenje Rimljana o ovome: Budući da narodi itd...« Čini se da prevodilac ovdje nije primijetio da se radi o navodu iz drugog poglavlja poslanice sv. Pavla Rimljanima i njegovu tumačenju (glosi), a ne o nekom »drugom redovnom objašnjenju Rimljana«. Trebalo je prevesti: »Suprotno je tome, što o onome u posl. Rimljanima (2, 14): 'Kad pogani koji nemaju zakona...' kaže Glosa: 'Premda nemaju pisani zakon, imaju ipak prirodni zakon'...« Nadalje sv. Toma obrazlaže da je sve podložno Božjoj providnosti i da je u sve utisnut vječni zakon koji usmjeruje stvorenja prema vlastitim djelovanjima i svrhama i da to posebno vrijedi za razumno stvorenje, pa zaključuje: »Unde patet quod lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura.« Dr. Premec ovako prevodi: »Zato je razumljivo da prirodni zakon nije ništa drugo nego učešće vječnog zakona u razumskom stvorenju.« Još na dva mjesta gotovo jednake formulacije prevodi da vječni zakon (dotično razum)

očestvuje u razumnom stvorenju. Čini se da ovakva formulacija ne izražava jasno misao sv. Tome, jer nekako izlazi da vječni zakon participira nešto od razumnog stvorenja, a stvar je obratna: razumno stvorenje participira nešto od vječnog zakona, jer je malo naprijed rečeno: »manifestum est quod omnia participant aliquid legem aeternam...« (... jasno je, da sve ima neki udio u vječnome zakonu...) Zato se čini da bi bilo bolje prevesti: »Stoga je jasno, da prirodni zakon nije ništa drugo nego sudioništvo razumnog stvorenja u vječnome zakonu.«

Dalje slijedi prijevod pitanja o vječnom zakonu (qu. 93, a. 1; *Hrest.*, 100 i dalje). Ovdje se cijeli problem svodi na to, kako prevesti riječ »ratio«. U tekstu je prevedena riječju »pojam«, i to dovodi do nejasnoća. Iz konteksta izlazi da ju je trebalo prevesti riječju misao, ideja, plan, namisao, ili slično, jer, strogo govoreći, Bog nema pojmova o stvarima u našem smislu, nego ideje prema kojima je stvorio stvari. Razlika je u tome što su ideje mjera stvorenih stvari, a stvari su mjera pojmova do kojih dolazimo apstrakcijom. Toma to niže i kaže (ad tertium). Ako se riječ »ratio« prevede riječju »pojam«, dolazi do ovakvih nejasnoća: »Zato, poput *pojma* božanske mudrosti, ukoliko je po njoj sve stvoreno, ono posjeduje *pojam* umjetnine, ili uzora, ili ideje, isto tako *pojam* božanske mudrosti, koji sve pokreće prema potrebnom cilju, zahtijeva *pojam* zakona« (potcrtao N. B.; ad corpus, *Hrest.*, 101). Možda bi ovako bilo jasnije: »Stoga, kao što plan (namisao) Božje mudrosti, ukoliko je po njemu sve stvoreno, ima smisao umjetnine, ili uzora, ili ideje; tako i plan (namisao) Božje mudrosti, koji sve pokreće prema nužnom cilju, ima smisao zakona.« Evo još jedan primjer: »U VEZI S PRVIM TREBA REĆI dakle da ondje Augustin govori o idealnim pojmovima koji uzimaju u obzir navlastite naravi pojedinačnih stvari, pa se zato u njima nalazi neka razlika i mnoštvo, prema različitim uvidima u stvari, kako je utvrđeno u prvom dijelu. A zakon se naziva mjerodavnim za djela u redu spram općeg dobra, kako je rečeno prethodno. A ona bića koja su sama u sebi različita, sagledavaju se kao jedno, prema čemu se određuju spram nečeg zajedničkog. I zato je vječni zakon jedan, što je *pojam* ovoga reda.« Nije osobito jasno kako »idealni pojmovi« »uzimaju u obzir navlastite naravi pojedinačnih stvari«, i kakav smisao ima izraz »... prema čemu se određuje spram nečeg zajedničkog«. Bilo bi jasnije kad bi se prevelo da Augustin »ondje govori o uzornim idejama (rationibus idealibus) koje se odnose na vlastite naravi pojedinih stvari...«, i da se za »zakon kaže da je smjernica čina usmjerenih za opće dobro«, i da ono »što je u sebi različito promatra se kao jedno ukoliko je usmjereno na nešto opće«, i da je vječni zakon jedan, jer je uzrok a ne »pojam ovoga reda«. Slično tome, u prvom prigovoru Augustinove riječi: »Deus singula fecit propriis rationibus« nisu osobito jasno prenesene na hrvatski jezik: »Bog je pojedinačno stvorio sa vlastitim pojmovima« — umjesto: »Bog je pojedinačna (bića) stvorio prema svojim idejama«. »Sa vlastitim pojmovima« ima smisao da su pojmovi dio stvorenih bića kao što su udovi dio čovjeka.

U odgovoru na drugi prigovor Toma kaže, da se vječni zakon ne pridaje osobno ni jednoj božanskoj osobi, ali se *pririče Sinu* radi sličnosti koju ima ideja (misao) sa riječi. U tekstu je prevedeno da se »približava Sinu« (Appropriatur tamen filio, propter convenientiam quam habet ratio ad

verbum). Možda se ova, ne baš mala, barem ne mala teološka, pogreška potkrala prevodiocu zbog sličnosti glagolâ u latinskom jeziku: *appropriare* i *appropinquare* (približiti se).

Spomenimo još neke stvari u najkraćim crtama, premda se stvar i mimo nakane odužila.

Kad je riječ o ljudskome zakonu (qu. 95, a. 1; *Hrest.*, 103 i dalje), sam naslov: »Utrum fuerit utile aliquas leges poni ab hominibus?« nije baš točno preveden: »Da li bi bilo ljudima korisno da donese neke zakone?« Ovdje nedostaje subjekt: tko »da donese neke zakone?« Treba: »Da li bi bilo korisno da ljudi donesu neke zakone?« Ova se pogreška ponavlja i u tekstu. Navod iz Aristotela: »Melius est omnia ordinari lege, quam dimittere iudicium arbitrio« preveden je netočno: »Bolje je sve urediti pomoću zakona, nego zbog mišljenja sudaca praštati«, namjesto: »Bolje je sve urediti zakonom, nego prepustiti sudu sudaca«. Sv. Toma navodi Augustina (qu. 95, a. 2; *Hrest.*, 105) koji kaže: »Ne čini se da postoji zakon, koji ne bi bio pravedan« i nastavlja Toma: »Unde inquantum habet de iustitia, intantum habet de virtute legis«; i to je ovako nerazumljivo prevedeno: »Ukoliko se to odnosi na pravednost, utoliko se odnosi i na vrlinu zakona«, a treba: »Ukoliko je pravedan, utoliko ima snagu zakona«. Drugim riječima: ako zakon nije pravedan, nema snagu obaveze i, u stvari, nije zakon. Izraz »indemonstrabilibus enuntiationibus« (ibid. ad quartum) preveden je — a možda je i tiskarska pogreška, kao i još, možda, ponegdje u navedenim primjerima — »u dokazljivim izjavama« namjesto »nedokazljivim izjavama«. Riječ »substantia« na dva mjesta (qu. 10, a. 1., ad corpus; *Hrest.*, 108) prevedena je riječju »samostalnost«, što ima sasvim drugi smisao u hrvatskom jeziku (neki prevode tu riječ »samostojnica«), a »quod quid est« (ibid. ad tertium) »bilo što slično tomu«. Toma naime kaže, da je objekt razuma: istina, ili biće, ili »quod quid est«, tj. »štoštvo«, ono po čemu je neka stvar ono što jest, esencija, bit, suština, a ne »bilo što slično tomu«. Inače je gotovo cijelo ovo deseto pitanje dosta nerazumljivo prevedeno i obični će čitatelj teško shvatiti bit stvari.

U pitanju o posljednjoj svrsi čovjekova života (qu. 1, a. 4; *Hrest.*, 110 i dalje) problem je kako prevesti riječi »principium« i »ratio«. »Principium« je na šest mjesta preveden riječju »načelo«, gdje bi, kako se čini, bolje odgovaralo da je upotrebljena riječ »počelo« ili »uzrok«, a »ratio« je preveden riječju »smisao« i »pojam«, dok je, barem na 4 mjesta, trebalo prevesti riječju »razum«. Tako je npr.: »Sed desiderium finis sequitur apprehensionem rationis« (2. prigovor) prevedeno: »Ali želja za svrhom proizlazi iz shvaćanja smisla«, a treba: »No želja za svrhom slijedi spoznaju razuma«. Nadalje: »Ad secundum dicendum quod in his quae sunt per se, ratio incipit a principiis naturaliter notis...« prevedeno je: »U vezi sa drugim treba reći, da u onome što je po sebi, *pojam* (potcrtao N .B.) započinje od prirodno poznatih načela.« Očevidno je da se ovdje ne radi o pojmu nego o razumu, jer »razum počinje od prirodno poznatih načela«. U istom pasusu (ad secundum) izraz: »In his autem quae per accidens connectuntur, nihil prohibet rationem in infinitum procedere« prevedeno je: »U onih pak članova koji se povezuju slučajno nijedan

nema zapreke da se *smisao* (potcrtao N. B.) nastavlja beskonačno«, a trebalo je prevesti: »U stvarima pak, koje su međusobno slučajno povezane, ništa ne smeta da razum ide u beskraj«, tj. razumom možemo kombinirati beskrajn broj slučajeva. Slična se pogreška ponavlja malo niže: »Zato u tom smislu nema zapreke da se *smisao* nastavlja beskonačno«, namjesto »... da se razumom ide u beskraj«. Sv. Toma u svrhama razlikuje red nakane (*ordo intentionis*) i red izvršenja (*ordo executionis*) i dokazuje da u oba reda mora postojati posljednja svrha te na kraju zaključuje: »Sic ergo ex neutra parte possibile est in infinitum procedere«, a u tekstu je ovako netočno prevedeno: »Tako je, dakle, iz neodređenog dijela moguće nastavljati u beskraj«, a treba: »Tako, dakle, ni s jedne strane nije moguće ići u beskraj...« (ibid. ad corpus).

Spomenimo još samo jednu stvar. Sv. Toma kaže (qu. 55, a. 4., ad primum; *Hrest.*, 118), da svemu što spoznajemo priričemo da je biće »et per consequens quod est unum et bonum, quae convertuntur cum ente. Unde dicimus quod essentia est ens et una et bona; et quod unitas est ens et una et bona; et similiter de bonitate«. Ovdje se radi o temeljnim ontološkim postavkama, da se takozvana »transcendentalna« svojstva bića: jedno, dobro i istinito poistovjećuju s bićem. Stoga je svako biće »dosljedno i jedno i dobro, što se poistovjećuje s bićem. Stoga kažemo da je bit (esencija) biće i jedna i dobra; i da je jednota biće i jedna i dobra; i slično o dobroti«. U *Hrestomatiji* stoji, da »bilo čemu što smo spoznali priričemo da je biće, i dosljedno da je jedno i dobro, što je u *obratu* sa bićem«, a ono o jednoći nije prevedeno niti označeno da je ispušteno. Prevesti »da je jedno i dobro u *obratu* sa bićem« (potcrtao N. B.) nameće *misao* da među njima postoji neka oprečnost, što je suprotno misli sv. Tome. Glagol »convertere« ovdje se ne može prevesti glagolom »obrtati«, nego, uzevši doslovno, »pretvoriti«, što bi značilo da se biće pretvara u jedno, istinito i dobro i obratno, a to znači da se poistovjećuju, da su isto, da se međusobno nužno uključuju. Možda će netko naći još bolji i adekvatniji izraz, ali je *smisao*, kako je upravo izneseno.

Ovim bismo završili, premda to nije sve što bi još trebalo reći. Svakako bi bilo vrijeme da se i naši stručnjaci, tomisti malo pozabave oko prijevoda barem temeljnih stvari iz Tomina filozofskog i teološkog opusa. Treba pohvaliti dr. Premeca za njegova nastojanja baš oko prevođenja sv. Tome, jer ovo nije prvi njegov prijevod. Nadamo se da će u slijedećim prijevodima sve bolje ulaziti u *misao* i terminologiju ovog eminentnog predstavnika skolastike. Ne radi se samo o točnosti prijevoda, nego i o nijansama smisla, jer i ondje gdje se *smisao* može shvatiti, ima toliko nijansi koje je trebalo drugačije izraziti, naći prikladniju riječ te jezično i stilski dotjerati. Ovako se, na žalost, ne može dobiti prava slika o Tominoj misli jednako kao što ne možemo pravilno ocijeniti nečiju sliku kad je gledamo u iskrivljenom ogledalu.

Prevodilac nam je ostao dužan reći iz kojih je izdanja uzeo izabrane tekstove, kao i to, da li je sve prevodio iz grčkog i latinskog originala, što je za ovakva izdanja nužno. Nadamo se da će izbor i prijevodi u ostalim knjigama koje su u planu biti kritičniji.